

KS. MARIUSZ ROSIK

Papieski Wydział Teologiczny
we Wrocławiu
ORCID: 0000-0002-1943-8649

Od soboty ku niedzieli

DOI: doi.org/10.26142/stgd-2021-002

Streszczenie: W niniejszym artykule ukazane zostały przyczyny, dla których pierwsi chrześcijanie zaniechali praktyki świętowania szabatu na rzecz niedzieli. Po skrótowym nakreśleniu dziejów instytucji szabatu omówiono cztery powody, które nakazały wyznawcom Chrystusa porzucić świętowanie szabatu na rzecz celebracji niedzieli. Wskazano także na teksty Nowego Testamentu, w których mowa jest wprost o celebracji Eucharystii w niedzielę. Przypieczeniem zamiany szabatu na niedzielę były decyzje podjęte przez rabinów podczas zgromadzenia w Jabne.

Słowa kluczowe: szabat, niedziela, relacja judaizm – chrześcijaństwo, Eucharystia

From Sabbath to Sunday

Abstract: This article presents the reasons why the early Christians abandoned the practice of celebrating Sabbath in favor of Sunday. After a short outline of the history of the institution of Shabbat the article discusses four reasons which ordered the followers of Christ to give up celebrating Shabbat in favour of Sunday. It also points to the New Testament texts that explicitly mention the celebration of the Eucharist on Sunday. The replacement of the Sabbath with Sunday was sealed by the decisions made by rabbis during the assembly in Javneh.

Keywords: Sabbath, Sunday, Judaism - Christianity, Eucharist

Wprowadzenie

Pierwsi wyznawcy Chrystusa wywodzili się z kręgów religii żydowskiej, więc jest zupełnie zrozumiałe, że – wierni wielowiekowej tradycji – świętowali szabat. Był to dla nich dzień święty – dzień modlitw i odpoczynku. Judeochrześcijanie pozostawali wierni praktyce świętowania szabatu poprzez udział w nabożeństwach synagogałnych. Podajmy tylko dwa przykłady. Pierwszy poświadcza obecność Pawła w dniu szabatu w synagodze w Antiochii w Pizydii: „Odplynąwszy z Pafos, Paweł i jego towarzysze przybyli do Perge w Pamfilii, a Jan wrócił do Jerozolimy, odłączywszy się od nich. Oni zaś przeszli przez Perge, dotarli do Antiochii Pizydyjskiej, weszli w dzień sobotni do synagogi i usiedli” (Dz 13,13-14). Podobnie postąpił apostoł narodów w Tesalonikach: „Paweł według swego zwyczaju wszedł do nich i przez trzy szabaty rozprawiał z nimi” (Dz 17,2).

Wyznawcy Chrystusa rychło jednak do szabatu dołączyli drugi ważny dzień modlitewnych zebrań – niedzielę jako dzień zmartwychwstania i chrystofanii, które nastąpiły po ośmiu dniach od niego. Właśnie ten fakt leży według większości autorów u początków świętowania niedzieli. Trzy najbardziej wyraziste teksty mówiące o Eucharystii sprawowanej w dzień Pański to fragment Pierwszego Listu do Koryntian (1Kor 16,2), Dziejów Apostolskich (Dz 20,7) i Apokalipsy (1,10). Zanim przejdziemy do ich rozważania, przyjrzyjmy się przyczynom, dla których doszło ostatecznie do zastąpienia szabatu niedzielą.

W niniejszym artykule uczynimy to na czteroetapowej drodze: najpierw ukażemy krótko dzieje instytucji szabatu (1), a następnie przybliżymy przyczyny zastąpienia szabatu niedzielą (2), by ostatecznie zaprezentować teksty Nowego Testamentu mówiące o celebracji Eucharystii w niedzielę (3), które są jasnym dowodem zastąpienia instytucji szabatu celebracją niedzieli. Przypieczętowaniem argumentacji za zastąpieniem szabatu celebracją niedzieli będzie ukazanie decyzji rabinów podjętych podczas zgromadzenia w Jabne (4).

1. Dzieje instytucji szabatu

Za czasów rodzącego się Kościoła (a także wcześniej, bo już od początku epoki hellenistycznej) świętowanie szabatu było, obok zachowania przepisów pokarmowych i składania kultu, jednym z kryteriów tożsamości żydowskiej. Kto przestrzegał tego wszystkiego, mógł być uznany za prawowiernego Żyda, kto zaś nie zachowywał szabatu, tracił tożsamość żydowską. Instytucja szabatu kształtowała się stopniowo. Był to długi proces, który na sile przybrał w Izraelu powygnanionym, kiedy to starano się nadać szabatowi jako dniu świętecznemu znamion

starożytności. Wtedy to osadzono szabat w *milieu* teologicznym, do którego zaliczyć należy trzy ważne momenty:

(1) dzieło stworzenia: „Wtedy Bóg pobłogosławił ów siódmy dzień i uczynił go świętym; w tym bowiem dniu odpoczął po całej swej pracy, którą wykonał stwarzając” (Rdz 2,3);

(2) Dekalog: „Będziesz zważał na szabat, aby go święcić, jak ci nakazał Pan, Bóg twój. Sześć dni będziesz pracował i wykonywał wszelką twą pracę, lecz w siódmym dniu jest szabat Pana, Boga twego. Pamiętaj, że byłeś niewolnikiem w ziemi egipskiej i wyprowadził cię stamtąd Pan, Bóg twój, ręką mocną i wyciągniętym ramieniem: przeto ci nakazał Pan, Bóg twój, strzec dnia szabatu” (Pwt 5,12-14; por. Wj 20,8-11);

(3) wędrówka Izraelitów przez Pustynię Synajską (Wj 16,22-30).

Niektórzy początków instytucji szabatowej szukają w związku z neomenią (nowiem księżycy), co poświadczają mają teksty prorockie (Am 8,5; Oz 2,13; Iz 1,13), inni w określaniu tożsamości Izraela (Ez 20,12), jeszcze inni w związku ze Świętem Przaśników lub w celebrowaniu wolności jako celu przymierza synajskiego (Wj 20,11). Ponoć Adam, pierwszy człowiek, gdy dowiedział się, że Bóg przebaczył mu grzech, w dniu szabatu zaintonował pierwszą pieśń dziękczynną, hymn szabatowy.

Nakaz odpoczynku szabatowego potwierdza tradycja apokryficzna:

On [Bóg] stworzył niebo i ziemię i wszystko w przeciągu sześciu dni. I Pan uczynił siódmy dzień świętym i wyłączonym od wszelkiej pracy dla wszystkich swoich dzieł. Dlatego tak postanowił sprawy dotyczące tego dnia: Niech umrze każdy, kto wykonuje jakąkolwiek pracę tego dnia. I kto zbezcześci ten dzień, na pewno umrze (Jub. 2,25).

Prawo odpoczynku szabatowego łamie każdy, kto „pracuje, udaje się w podróż, kto pracuje na polu lub w domu, lub w [jakimś innym] miejscu, kto roznieca ogień, jedzie na zwierzęciu, podróżuje po morzu na łodzi, każdy, kto zabija zwierzę, ... kto pości lub wypowiada wojnę w dniu szabatu” (Jub. 50,12-13). Dla Żydów szabat był nie tylko dniem odpoczynku i oddawania Bogu należnej Mu chwały, lecz czasem uświęcania samego siebie: „Każdy człowiek, który zachowa ten dzień i odpocznie w nim od wszelkiej pracy, będzie tak jak my święty i błogosławiony” (Jub. 2,28). Dlatego dzień szabatu jest „oddzielony” od innych dni, jak naród wybrany jest oddzielony od innych narodów:

Oto Ja wydzielałam dla siebie jeden naród spośród wszystkich narodów. Oni także będą zachowywali szabat. Ja poświęcę ich dla siebie i będę im błogosławił. Oni będą moim ludem, a Ja będę ich Bogiem (Jub. 2,19).

2. Dlaczego niedziela? Cztery powody

Dla wyznawców Chrystusa przejście od Starego do Nowego Testamentu ukazuje się naocznie poprzez zaniechanie świętowania szabat u na rzecz niedzieli, czyli dnia zmartwychwstania Chrystusa jako znaku nowego przymierza zawartego między Bogiem a ludźmi w Krwi Zbawiciela. Niedziela w naturalny sposób włącza w siebie treść szabat u, dodając jednocześnie nowe treści. Patrząc z perspektywy śmierci Chrystusa, niedzielę nazwać można „dniem trzecim”; z perspektywy judaizmu jest to „pierwszy dzień tygodnia”; ojcowie Kościoła nie wahali się nazywać niedzieli „dniem ósmym”. W basenie Morza Śródziemnego pierwszy dzień tygodnia nazywany był dniem słońca, podczas gdy pozostałe dni przyporządkowano poszczególnym planetom, na co jasno wskazuje nazewnictwo. Z perspektywy biblijnej widzieć tu trzeba nawiązanie do pierwszego dnia stworzenia; chrześcijanie zaczynają świętować niedzielę jako dzień nowego stworzenia, dokonującego się przez Chrystusa, w którym „zostało wszystko stworzone: i to, co w niebiosach, i to, co na ziemi, byty widzialne i niewidzialne, czy Trony, czy Panowania, czy Zwierzchności, czy Władze” (Kol 1,16). Niedziela staje się dla chrześcijan podziękowaniem za dzieło stworzenia, pierwszego i nowego. Podobne znaczenie przybiera nazwa „dzień ósmy”; ponieważ wciąż liczono siedem dni tygodnia, pojawienie się w terminologii religijnej nazwy „dzień ósmy” wskazuje na nowy początek.

Pan szabat u

Pierwszy ważny argument za tym, iż w praktyce pierwotnego Kościoła z biegiem lat szabat został zastąpiony niedzielą zasadza się na tekstach, w których Jezus widziany jest jako Pan szabat u: „Syn Człowieczy jest Panem szabat u” (Mt 12,8; por. Mk 2,28; Łk 6,5). W przeciwieństwie do zdania niektórych badaczy należy stwierdzić, że nazywanie Jezusa tym tytułem ma znamiona historyczności, gdyż zakotwiczone jest w Jego publicznej działalności. Działalność uzdrowicielska Nazarejczyka w dzień szabat u budziła sprzeciw Jego adwersarzy (np. Mk 3,1-6; Łk 13,10-17). Prawo żydowskie w tym względzie było dość radykalne. Jedynie śmiertelne choroby zwalniały z obowiązku zachowania odpoczynku szabatowego. Uzdrawiając chorych w dzień szabat u motywowany pragnieniem ulżenia w cierpieniu, Jezus nie podporządkowywał się tym szczegółowym przepisom wynikającym z tradycji ustnej. Podobnie rzecz ma się z omówioną przez nas perykopą mówiącą o łuskaniu kłosów w szabat (Mk 2,23-28). Zauważyć trzeba jednak, że sam Jezus nigdy nie zniósł szabat u, ani nawet nie miał takiego zamiaru. Włączył się jedynie w powszechną za Jego czasów dyskusję, co do sposobów przestrzegania dnia świętego.

Jeden z Jego argumentów brzmiał: „Ojciec mój działa aż do tej chwili i Ja działam” (J 5,16). W odniesieniu do szabat u Jezus tym stwierdzeniem mógł opowiedzieć się po stronie tych wyznawców judaizmu, którzy nie byli rygorystami

w zachowaniu spoczynku szabatowego, a to z tego względu, że czytając pierwszy opis stworzenia świata, poszli za tekstem Biblii Hebrajskiej, nie zaś za Septuagintą. Według tekstu hebrajskiego, chętnie przyjmowanego w Palestynie, Bóg ukończył dzieło stworzenia w siódmym dniu, a następnie odpoczął: „I skończył Bóg w dniu siódmym swoje dzieło, które uczynił. I odpoczął dnia siódmego od całego swego dzieła, które uczynił” (Rdz 2,2). Według „poprawionego” tekstu Septuaginty, Bóg ukończył swą pracę w szóstym dniu, a następnie – siódmego dnia – odpoczął. Jezus opowiedział się więc za hebrajską wersją tekstu, choć w diasporze od trzech stuleci posługiwano się wersją grecką, która musiała być znana także w Palestynie. Ewangelisci poświadczają, że w dzień szabatu Jezus nie tylko uczestniczył w nabożeństwie synagogałnym, ale także występował na nim jako lektor i kaznodzieja (Mt 12,9-10; Mk 1,21; 3,1-2; 6,2; Łk 4,16-31; 13,10). Za faktem, iż zamiarem Jezusa nie było zastąpienie szabatu, przemawiają dodatkowo dwie racje: Jezus sam stwierdza o sobie, że nie przyszedł znieść Prawa (Mt 5,17) i posługuje się sformułowaniem znanym także z tradycji talmudycznej, iż to szabat został ustanowiony dla człowieka, nie odwrotnie (*Mekh.* Wj 31,13 [109b]). Ten ostatni argument wskazuje, iż Jezus wcale nie sprzeciwia się zasadniczej żydowskiej myśli teologicznej dotyczącej szabatu.

Dzień zmartwychwstania i chrystofanii

Drugim, o wiele ważniejszym niż pierwszy (iż Jezus określał się tytułem „Pan szabatu”), powodem, dla którego wyznawcy Chrystusa zaczęli świętować niedziele jest Jego zmartwychwstanie, które miało miejsce pierwszego dnia po szabacie. Jest to motyw na wskroś teologiczny. Nie tylko zmartwychwstanie Chrystusa miało miejsce w niedzielę. Wtedy też wydarzyły się niektóre spośród chrystofanii (Mt 28,9; Łk 24,13; J 20,19). Więcej, fakt ukazania się Chrystusa apostołom w wieczerniku „po ośmiu dniach” (J 20,26) jest dla wielu badaczy argumentem za ustanowieniem cyklu świętowania niedzieli. Co więcej, podczas chrystofanii miały miejsce posiłki Jezusa z uczniami (Łk 24,36-43; J 20,19-23; 26-29; Dz 1,3-4), z czego przynajmniej jeden jasno przywołuje myśl o Eucharystii (Łk 24,36-43). Jak wiemy, w pierwotnych gminach wspólnotowe posiłki (tzw. agapy) łączono z celebracją Eucharystii, więc fakt spożywania niedzielnych posiłków przez Jezusa i apostołów po zmartwychwstaniu mógł stanowić podstawę wyboru niedzieli jako dnia celebracji eucharystycznej. Niemniej jednak nie było jednoznacznego przejścia pomiędzy świętowaniem szabatu i niedzieli. Na pewnym etapie rozwoju chrześcijaństwa obydwa dni pozostawały ważne.

Prześladowania wyznawców judaizmu

Trzecim powodem, który przyspieszył zastąpienie szabatu niedzielą, były prześladowania Żydów ze strony Rzymian. Po pierwszej wojnie żydowskiej, definitywnie zakończonej upadkiem Masady (73/4 po Chr.), a zwłaszcza po rozgro-

mieniu powstania Bar Kochby, wyznawcy Chrystusa – nie chcąc być utożsamianymi z wrogiem wobec imperium narodem żydowskim – zaprzestali w znacznej mierze uczestniczyć w szabatowym kulcie synagogałnym. Proces ten jeszcze wcześniej rozpoczął się w Rzymie (za czasów Klaudiusza), gdzie już około połowy I stulecia chrześcijanie nie chcieli być utożsamiani z judaizmem. Trzeba więc uznać, że czynnik związany z prześladowaniami Żydów (można nazwać go politycznym) w znacznym stopniu wpłynął na przesunięcie ciężaru „dnia świętego” z szabatu na niedzielę. Proces ten dużo szybciej następował w Rzymie i zachodnich częściach imperium niż we wschodnich jego prowincjach.

Po zburzeniu świątyni jerozolimskiej władze rzymskie zastosowały pewien fortel. Dotychczas Żydzi płacili podatek świątynny, jednak gdy świątynia przestała istnieć, Rzymianie nadal pobierali ten podatek, przeznaczając go na utrzymanie świątyni rzymskich. Nazwano go *fiscus judaicus*. O wprowadzeniu *Fiscus Iudaicus* po zburzeniu centralnej instytucji judaizmu biblijnego wspomina rzymski historyk Dio Kasjusz. Wzmiankuje go w następujących słowach: „Jerozolima została zniszczona dokładnie w dzień Saturna, ten sam dzień, który nawet dziś Żydzi otaczają największą czcią. Od tego czasu nakazano, aby ci [Żydzi], którzy wciąż zachowują zwyczaje swych ojców płacili dorocznie dwudrachmę na rzecz [świątyni] Jupitera Kapitolińskiego” (Dio Kasjusz, *Historia romana* 65,7,2). W takiej sytuacji wielu judeochrześcijan odcięło się od judaizmu, chcąc uniknąć płacenia tego podatku, zwłaszcza, iż był on przeznaczony na utrzymanie pogańskich świątyni.

Kult słońca?

Po czwarte wreszcie, świętowanie niedzieli mogło utrwalić się wśród chrześcijan także w związku z pogańskim kultem słońca. Badacze dowodzą, że kult ten był jednym z najsilniejszych w religii rzymskiej już w I stuleciu przed Chr. Co więcej, utwalony był już wtedy zwyczaj nazywania dni tygodnia od nazw planet (tzw. „planetarny tydzień”). Do „dnia słońca” wyraźnie nawiązuje Justyn Męczennik, który widzi zmartwychwstanie Chrystusa w perspektywie nowego stworzenia: „Niedziela jest rzeczywiście dniem, w którym się gromadzimy, ponieważ jest to dzień, w którym Bóg, przekształcając ciemność i materię, stworzył świat, a nasz Pan Jezus Chrystus powstał z martwych tegoż dnia” (*Apol.* 67). Dla Ignacego z Antiochii, który zmarł ok. 110 roku, świętowane niedzieli było już wyraźnym znakiem odróżniających chrześcijan i Żydów:

Nie zachowujmy więc nadal szabatu na sposób żydowski, ciesząc się w tych dniach bezczynnością, gdyż „kto nie chce pracować, niech też nie je”. Mówi przecież święta wyrocznia: „W pocie swego czoła będziesz spożywał swój chleb”. Ale niech każdy z was zachowuje szabat na sposób duchowy, radując się rozmyśleniem nad Prawem, nie odpoczynkiem ciała, podziwiając dzieła Boże, a nie jedząc posiłki

przygotowane dzień wcześniej, ani nie pijąc letnie napoje czy chodząc w określonej przestrzeni lub też znajdując przyjemność w tańcach i oklaskach nie mających sensu. A po zachowaniu szabatu niech każdy miłujący Chrystusa zachowuje dzień Pański jako uroczystość, dzień zmartwychwstania (Ad Magn. 9,1).

Dlaczego ojcowie Kościoła uzasadniają świętowanie niedzieli nawiązując do rzymskiego „dnia słońca”? Przyczyna wydaje się jasna. Św. Łukasz w swej Ewangelii nazywa Chrystusa „z wysoka wschodzącym Słońcem” (Łk 1,78). Gdy Rzymianie oddawali cześć bogu Słońca, chrześcijanie czcili Chrystusa – „z wysoka wschodzące Słońce”, nie narażając się na niepotrzebne prześladowania.

3. Eucharystia w niedzielę

Przejdźmy teraz do trzech wspomnianych fragmentów Nowego Testamentu, które poświęcają celebrację eucharystyczną pierwszych chrześcijan w niedzielę. Spójrzmy na nie w porządku chronologicznym: najpierw fragment Pierwszego Listu do Koryntian (1Kor 16,2), następnie Dziejów Apostolskich (Dz 20,7) i wreszcie Apokalipsy (Ap 1,10).

Zbiórka środków materialnych w Koryncie na rzecz chrześcijan jerozolimskich

Apostoł Paweł zachęca wiernych w Koryncie, by przyszli z pomocą materialną chrześcijanom w Jerozolimie: „Niechaj pierwszego dnia tygodnia (gr. *mia tōn sabbatōn*) każdy z was coś odłoży według tego, co uzna za właściwe, żeby nie zarządzać zbiorów dopiero wtedy, kiedy przybędę” (1Kor 16,2). Pomoc taka jest wyrazem jedności, jaka powinna panować pomiędzy chrześcijanami pochodzenia pogańskiego a judeochrześcijanami. Fakt, iż zbiórki należy dokonać „pierwszego dnia tygodnia” świadczy już w tamtym czasie chrześcijański zwyczaj świętowania niedzieli na pamiątkę zmartwychwstania Chrystusa. Jak już widzieliśmy, w Dziejach Apostolskich pojawia się typowo Łukaszowy zwrot „łamać chleb” (Dz 2,46; 20,11; 27,35; por. Łk 24,35; Dz 2,42). Łamanie chleba dokonywało się właśnie „pierwszego dnia tygodnia” (gr. *mia tōn sabbatōn*). Konotacje eucharystyczne są w większości tych tekstów raczej nie do podważenia, choć nie do końca wiadomo, jak dokładnie wyglądała Eucharystia pierwszych chrześcijan. Apostoł Paweł nie wspomina co prawda o zgromadzeniu liturgicznym w tym dniu, ani też o tym, że niedziela była dniem zbiorów darów czy finansów, jednak logicznym wydaje się przyjęcie tezy, iż tak właśnie było. Niektórzy badacze sądzą, że Paweł zachęca do zrobienia zbiórki w pierwszy dzień tygodnia dlatego, że wówczas planowano budżet na cały tydzień. Jeśli nie odłoży się nic na zbożny cel pierwszego dnia tygodnia, przy jego końcu może okazać się, że niewiele oszczędności zostało.

Poza tym zbiórka nie mogła być zarządzona w szabat, gdyż zgodnie z Prawem nie wolno było wówczas handlować. Chcąc uszanować Prawo – twierdzą niektórzy uczeni – Paweł przesuwając termin zbiórki na dzień następnego. Wszystkie te argumenty są słuszne, nie ma w nich jednak nic takiego, co podważałoby tezę o świętowaniu niedzieli na zgromadzeniu liturgicznym.

Zebrane datki zostaną posłane do Jerozolimy przez przedstawicieli gminy korynckiej, wraz z listami do chrześcijan jerozolimskich. Być może i sam Paweł będzie brał udział w tej misji, jednak chciałby uniknąć jakichkolwiek podejrzeń o nadużycia finansowe, stąd właśnie Koryntianie winni zatroszczyć się o dostarczenie pomocy. Odniesienie do „pierwszego dnia tygodnia” odbija hebrajski sposób liczenia dni, lecz widziany w perspektywie zmartwychwstania Chrystusa. Pierwszy dzień tygodnia to właśnie dzień zmartwychwstania i dzień celebracji tego wydarzenia w Kościele (por. Mt 28,1; Dz 20,7). Co prawda sam apostoł nie wspomina, iż w Koryncie chrześcijanie zbierają się na liturgii w tym dniu, ani o tym, że dokonuje się wówczas zbiórka na rzecz ubogich, jednak wzmianka o pierwszym dniu tygodnia nie miałaby sensu, gdyby tak właśnie nie było.

Eucharystia w Troadzie

Paweł trafił do Troady, portowego miasta nad Morzem Egejskim na północno-zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej, podczas swej drugiej i trzeciej podróży misyjnej. W czasie jego ostatniej wizyty w mieście, wzmiankowanej przez Łukasza w Dziejach Apostolskich, miał miejsce cud wskrzeszenia młodego człowieka, który zmarł, wypadłszy z okna na trzecim piętrze. Zdarzenie miało miejsce w niedzielę, kiedy to tamtejsi chrześcijanie najprawdopodobniej gromadzili się na celebracji Eucharystii, określanej jako „łamanie chleba”: „W pierwszym dniu po szabacie, kiedy zebraliśmy się na łamanie chleba, Paweł, który nazajutrz zamierzał odjechać, przemawiał do nich i przedłużył mowę aż do północy. Wiele lamp paliło się w górnej sali, gdzie byliśmy zebrani. Pewien młodzieniec, imieniem Eutyk, siedział na oknie pogrążony w głębokim śnie. Kiedy Paweł przedłużał przemówienie, zmorzony snem spadł z trzeciego piętra na dół. Podniesiono go martwego. Paweł zeszedł, przypadł do niego i wziął go w ramiona: «Nie trwóście się - powiedział - bo on żyje». I wszedł na górę, łamał chleb i spożywał, a mówił jeszcze długo, bo aż do świtania” (Dz 20,7-11).

Zwrot „łamać chleb” pojawia się w narracji dwa razy (Dz 20,7.11). Zdaniem nielicznych tylko autorów w tekście chodzi o zwykły posiłek (tym razem pożegnalny, gdyż apostoł ma wyruszyć w dalszą część swej podróży). Kontekst zdaje się przemawiać za eucharystycznym odczytaniem obydwu wzmianek. Kontekst ten stanowią trzy fakty: zgromadzenie odbywa się „pierwszego dnia po szabacie”, a więc w niedzielę, Paweł głosi naukę, całe spotkanie ma miejsce w domu. Te trzy cechy charakteryzowały eucharystyczne spotkania pierwszych chrześcijan.

Trudno jest jednoznacznie określić, czy Łukasz sięga tu po żydowski, czy raczej rzymski sposób liczenia czasu. W zależności od przyjętej rachuby to eucharystyczne spotkanie miało miejsce w sobotni bądź niedzielny wieczór. Wydaje się, że chodzi raczej o drugą możliwość, gdyż przy paralelnym zestawieniu z innymi wzmiankami, w których pojawia się określenie „pierwszy dzień po szabacie”, kontekst wskazuje na niedzielę (Mk 15,42-16,2; Łk 23,54-24,1). Gdyby chodziło o zwyczajny posiłek, dziwnym byłoby czekanie z nim aż do północy. Bardziej prawdopodobna jest sytuacja, że uczestnicy spotkania z Pawłem spożyli już kolację w domach, a następnie zgromadzili się na słuchanie słowa Bożego i celebrację eucharystyczną. Cała uwaga zebranych skupiona jest na nauczaniu i „łamaniu chleba”, nie zaś na posiłku. Takie same zalecenia daje Paweł Koryntianom: powinni posilić się w domu, a na spotkanie wierzących przyjść w celu przyjęcia nauki i uczestnictwa w celebracji eucharystycznej (1Kor 11,18-22). Praktyka spotykania się w domach była typowa dla pierwszego Kościoła. Wystarczy wspomnieć dom Tycjusza Justusa w Koryncie (Dz 18,7), Stefanasa (1Kor 1,16; 16,15), Gajusa (Rz 16,23), Pryscylli i Akwili (1Kor 16,19). Zachowała się ona aż do czasów konstantyńskich. Mówiąc o Pawłowym nauczaniu, Łukasz używa terminu *dialegomai*, którym posługuje się także w relacjach o przemawianiu apostoła narodów w synagogach (Dz 17,2.17; 18,4.19; 9,8). Również więc ten czasownik wskazuje na kontekst liturgiczny całej sceny. Niektórzy badacze sądzą, iż wzmianka o interesującym szczególe, iż w sali „paliło się wiele lamp”, również odsyła czytelnika do celebracji liturgicznej. Wreszcie sam fakt wskrzeszenia młodzieńca w niedzielę miałyby – zdaniem niektórych – nawiązywać do zmartwychwstania Chrystusa właśnie w niedzielę, a więc do tajemnicy celebrowanej podczas każdej Eucharystii.

Zachwycenie w dzień Pański

W niedzielę także mistyczną wizję na wyspie Patmos otrzymuje od Boga Jan: „Doznałem zachwycenia w dzień Pański i posłyszałem za sobą potężny głos jak gdyby trąby mówiącej: Co widzisz, napisz w księdze i poślij siedmiu Kościołom” (Ap 1,10-11). To tu po raz pierwszy padają słowa „dzień Pański” (gr. *kyriakē hēmera*) nie tylko w Biblii, ale w całej literaturze chrześcijańskiej. Nie ulega wątpliwości, że tekst ten mówi o zgromadzeniu liturgicznym Kościoła w niedzielę.

4. Błogosławieństwo „przeklętych”

Wydaje się, że tym, co przypieczętowało zamianę dnia świętego z szabatu na niedzielę w kręgu judeochrześcjan były postanowienia zgromadzenia rabinów zgromadzonych w Jabne w 90 roku po Chr. To właśnie wtedy religijni przywódcy rodzącego się judaizmu rabinicznego nakazali swoim wyznawcom przynajmniej

dwa razy dziennie odmawiać modlitwę zwaną *Szemone esre* („Osiemnaście błogosławieństw”). Dwunaste błogosławieństwo tej modlitwy dotyczy odstępców od wiary, do których zalicza się także judeochrześcijanie. Pomijając szerokie dyskusje teologów na temat tożsamości owych odstępców (hebr. *minim*), jedno jest pewne: byli nimi judeochrześcijanie. Błogosławieństwo to przybrało następującą formę: „Dla odstępców niech nie będzie żadnej nadziei. I wszyscy występni i donosiciele niech zaraz wyginą. A zuchwałą władzę wyrwij z korzeniami i skrusz niezwłocznie za naszych dni. Błogosławiony bądź Ty Jahwe, który wrogów kruszysz i zuchwałców uniżasz”.

„Osiemnaście błogosławieństw” należało odmawiać nie tylko podczas prywatnych modłów. Była to modlitwa wstępna podczas sobotnich nabożeństw synagogałnych. W praktyce sprawa przedstawiała się następująco: jeśli ktoś z uczestników sobotniego nabożeństwa po wypowiedzeniu przez lektora dwunastego błogosławieństwa nie powiedział słowa „Amen”, zostawał wyprowadzany z synagogi i zabraniano mu wstępu do niej na kolejne nabożeństwa. W takiej sytuacji chrześcijanie pochodzenia żydowskiego byli postawieni pod faktem dokonany: musieli porzucić Synagogę i świętowanie szabatu na rzecz niedzielnego uczestnictwa w Eucharystii.

Konkluzja

Rozważając powody, dla których chrześcijanie mogli wybrać niedzielę na dzień celebracji Eucharystii i łącząc te refleksje z wnioskami płynącymi z analizy trzech wspomnianych wyżej tekstów nowotestamentalnych, trudno oprzeć się wrażeniu, iż pierwotnie celebracja niedzieli musiała łączyć się z dniem szabatu. Prawdopodobnie chrześcijanie żydowskiego pochodzenia w Jerozolimie i w całej Judei świętowali szabat, a przy jego zakończeniu, a więc gdy rozpoczynała się niedziela, zbierali się na Eucharystii. Celebacja ta była w pewnym sensie „dopełnieniem” szabatu dla żydowskich chrześcijan. Z czasem jednak doszło do jej przesunięcia z sobotniego na niedzielny wieczór. Stało się tak być może dlatego, że w wielu Żydów miało zwyczaj zbierać się w synagodze w wieczór kończący świętowanie szabatu celem studiowania Prawa i tak też czynili judeochrześcijanie. Ponieważ jednak po studium Tory pozostawało niewiele czasu na Eucharystię, przeniesiono ją na wieczór kolejnego dnia (niedzielę), już po skończonych obowiązkach, które należało podjąć od rana.

Podsumowując, to nie Jezus bezpośrednio ustanowił zwyczaj świętowania niedzieli, lecz jest on silnie zakotwiczony w początkach misji Kościoła. „Nie oznacza to jednak, że szabat został z życia i praktyki chrześcijańskiej wyparty. Funkcjonował on na poziomie teologicznym i praktycznym w różnych Kościołach lokalnych z różną

intensywnością i w różnym czasie. Był jednak zawsze miarą i markerem sposobu, w jaki dana wspólnota uważała się za część lub dziedzica wspólnoty religijnej judaizmu”. Proces zastąpienia szabatu niedzielą był długotrwały, a zdecydowane oddzielenie się chrześcijan od żydowskiego szabatu nastąpiło już po powstaniu wszystkich ksiąg Nowego Testamentu, choć ich zbiór nie stanowił jeszcze jednolitej całości.

Literatura

- Alpers, M., *Das nachrepublikanische Finanzsystem. Fiscus und Fiscii in der frühen Kaiserzeit* (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 45) Berlin-New York 1995, s. 281-301.
- Ante-Nicene Fathers*, I, *The Apostolic Fathers, Justin Martyr, Irenaeus*, red. A. Roberts, J. Donaldson, Peabody 1999.
- Ante-Nicene Fathers*, VII, *Lactantius, Venantius, Asterius, Victorinus, Dionysius, Apostolic Teaching and Constitutions*, 2 *Clement, Early Liturgies*, red. A. Roberts, J. Donaldson, Peabody 1999.
- Bacchiocchi, S., *From Sabbath to Sunday: A Historical Investigation of the Rise of Sunday Observance in Early Christianity*, Rome 1997.
- Barclay, J.M.G., *Diaspora. I giudei nella diaspora mediterranea da Alessandro a Traiano (323 a. C. – 117 d. C.)*, Brescia 2004.
- Broadhead, E.K., *Teaching with Authority. Miracles and Christology in the Gospel of Mark* (Journal of the Study of the New Testament. Supplement Series 74) Sheffield 1992.
- Bruce, F.F., *The Spreading Flame*, Grand Rapids 1958.
- Charles, R.H., *The Revelation of St. John*, I, Edinburgh 1920.
- Charlesworth, J.H., *Did They Ever Part?*, w: *Partings. How Judaism and Christianity Became Two*, red. H. Shanks, Washington 2013, s. 281-300.
- Cieciela, J., *Powstanie Bar Kochby. 132 – 135 po Chr.* (Bitwy / Taktyka 23) Zabrze 2008.
- Cross, F.L., Livingstone E.A., *Encyklopedia Kościoła*, tłum. T. Głogowski, II, Warszawa 2004.
- Czajkowski, M., *Galilejskie spory Jezusa. Struktura kerygmatyczna Mk. 2,1-3,6*, Warszawa 1997.
- Daniel-Rops, H., *Życie codzienne w Palestynie w czasach Chrystusa*, tłum. J. Lasocka, Warszawa 2001.
- Doering, L., *Sabbath Laws in the New Testaments Gospels*, w: *The New Testament and Rabbinic Literature*, red. R. Bieringer, F.G. Martinez, D. Pollefeyt, P.J. Tomson, (Supplements to the Journal for the Study of Judaism 136) Boston – Leiden 2010, s. 207-253.
- Gamba, G.G., *Struttura letteraria e significato dottrinale di Marco 2,23-28 e 3,1-3*, „Salesianum” 40 (1978) s. 529-582.
- Geoltrain, P., *La violation du Sabbat. Une lecture de Marc 3,1-6*, „Foi et Vie” 69 (1970), s. 83-91.
- Georgi, D., *Remembering the Poor: The History of Paul's Collection for Jerusalem*, Nashville 1992.
- Geraty, L.T., *From Sabbath to Sunday: Why, How and When*, w: *Partings. How Judaism and Christianity Became Two*, red. H. Shanks, Washington 2013, s. 255-268.
- Gnilka, J., *Marco*, tłum. G. Poletti, Assisi 1987.
- Heemstra, M., *The Fiscus Judaicus and the Parting of the Ways*, (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2/227) Tübingen 2010.
- Hultgren, A.J., *The Formation of the Sabbath Pericope in Mark 2:23-28*, „Journal for Biblical Literature” 91 (1972), s. 38-43.
- Jonge H.J. de, *The Origins of the Sunday Eucharist*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 92 (2016) 4, s. 559-579.
- Kameraz-Kos, N., *Święta i obyczaje żydowskie*, Warszawa 2000.

- Kimbrough, S.T., *The Concept of the Sabbath at Qumran*, „Revue de Qumran” 20 (1966), s. 483-502.
- Kurz, J., *Dzieje Apostolskie* (Katolicki Komentarz do Pisma Świętego) tłum. D. Krupińska, Poznań 2021.
- Kuśmirek, A., *Hebrajsko-polski Stary Testament. Pięcioksiąg. Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją oraz indeksem rdzeni*, red. A. Kuśmirek, Warszawa 2003.
- Landesmann, P., *Anti-Judaism on the Way from Judaism to Christianity* (Wiener Vorlesungen: Forschungen 5) Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2012.
- Langkammer, H., „*Kościół domowe*” w *Nowym Testamencie*, w: *Biblia o rodzinie*, red. G. Witaszek, Lublin 1995, s. 7-12.
- Lieu, J., „*The Parting of the Ways*”: *Theological Construct or Historical Reality?*, „Journal for the Study of the New Testament” 56 (1994), s. 101-119.
- Linke, W., *Od szabatu do niedzieli. Ciągłość i nieciągłość tradycji świętowania*, w: *Więcej szczęścia jest w dawaniu aniżeli w braniu. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Waldemara Chrostowskiego w 60. rocznicę urodzin*, II, red. B. Strzałkowska, Warszawa 2011, s. 1020-1033.
- Llewelyn, S.R., *The Use of Sunday for Meetings of Believers in the New Testament*, „Novum Testamentum” 43 (2001) 3, s. 205-223.
- Matysiak, B.W., *Szabat dniem uświęcenia Jahwe*, w: „*Bóg jest miłością*” (1J 4,16). *Studia dla Księdza Profesora Józefa Kudasiwicza w 80. rocznicę urodzin*, red. W. Chrostowski (Rozprawy i Studia Biblijne 25) Warszawa 2006, s. 278-283.
- Najda, A., *Modlitwy pierwszych chrześcijan w świetle Dziejów Apostolskich*, „Studia Gdańskie” 46 (2020) s. 11-23.
- Penna, R., *La cena del Signore. Dimensione storica e ideale*, Cinisello Balsamo 2015.
- Ratzinger, J., *Duch liturgii*, tłum. E. Pieciul, Poznań 2002.
- Regan, F.A., *Dies Dominica and Dies Solis: The Beginnings of the Lord's day in Christian Antiquity*, Washington 1961.
- Robbins, V.K., *Plucking Grain on the Sabbath*, w: *Patterns of Persuasion in the Gospels*, red. B.L. Mack, V.K. Robbins, Sonoma 1989, s. 107-141.
- Miazek, J., *Msza Święta pierwszych chrześcijan*, w: *Eucharystia pierwszych chrześcijan. Ojcowie Kościoła nauczają o Eucharystii*, red. M. Starowieyski (Biblioteka Ojców Kościoła) Kraków 1997, s. 27-44.
- Podeszwa, P., *Eucharystia pierwotnego Kościoła w świetle Dziejów Apostolskich*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 1 (2008), s. 123-139.
- Rosik, M., *Zarzewie konfliktu między Kościołem a Synagogą (do 135 roku)*, w: *Jezus i chrześcijaństwo w źródłach rabinicznych. Perspektywa historyczna, społeczna, religijna i dialogowa*, red. K. Pilarczyk, A. Mrozek, Kraków 2012, s. 69-104.
- Sanders, E.P. *Jewish Law from Jesus to the Mishnah*, London – Philadelphia 1990.
- Sauer, S., *Traditionsgeschichtliche Überlegungen zu Mk. 3:1-6*, „Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft” 73 (1982), s. 183-203.
- Schmidt, K.L., *Der Rahmen der Geschichte Jesu*, Berlin 1919.
- Siwek, K., *Historyczny wymiar „Mowy o chlebie życia” (J 6,22-71)*, „Seminare” 20 (2004), s. 20-42.
- Smith, S.H., *Mark 3,1-6: Form, Redaction and Community Function*, „Biblica” 75 (1994), s. 153-174.
- Stasiak, S., *Controversia in Galilea e guarigione dell'uomo con la mano inaridita (analisi sincronica di Mc 3,1-6)*, „Antonianum” 77 (2002), s. 617-647.
- Vassiliades, P., *Equality and Justice in Classical Antiquity and in Paul: The Social Implications of the Pauline Collection*, „St. Vladimir's Theological Quarterly” 36 (1992), s. 51-59.
- Waterhouse, S.D., *The Planetary Week in the Roman West*, w: *The Sabbath in Scripture and History*, red. K. Strand, Washington 1982, s. 308-322.
- Zorna, P., *Historia Fisci Iudaici Sub Imperio Veterum Romanorum: Qua Periodi Designantur Sceptri Judaeorum Ablati. Inseritur Commentarius In Nummum Thesauri Regii Prussici De Calumnia Fisci Iudaici Per Nervam Coccejum Imperatorem Romanum Sublata*, Hamburg 1734.